

FEMINISTICKÁ FILOZOFIA: AKO MÔŽE FILOZOFIA PRISPIEŤ K ETABLOVANIU RODOVO SPRAVODLIVÝCH PODMIENOK

HERTA NAGL-DOCEKAL, Institut für Philosophie, Universität Wien, Österreich
(Inštitút filozofie Viedenskej univerzity)

NAGL-DOCEKAL, H.: Feminist Philosophy: How Philosophy Could Contribute to the Establishment of Gender-Fair Conditions
FILOZOFIA 63, 2008, No 6, p. 469

The paper gives a definition of the concept of feminist philosophy from both historical and systematic perspectives. The special character of feminist philosophy is examined on the background of a controversial discourse, which has been developed in some of the philosophical sub-disciplines, such as philosophical anthropology, epistemology, the theory of science, esthetics, ethics, and in philosophy of law or in social philosophy. Regardless of their diversity, all of them share one objective, namely the global democracy, in which the emancipation ideal articulated in feminist movement could be realized.

Keywords: Feminist philosophy – Feminist epistemology – Feminist esthetics – Feminist ethics – Feminist politics

Vysvetlenie pojmov. V nadväznosti na všeobecný jazykový úzus, v ktorom sa výraz „feminizmus“ vzťahuje na úsilie prekonať diskrimináciu žien na základe rodu, pojem „feministická filozofia“ označuje taký filozofický výskum, ktorého problematiku možno charakterizovať záujmom o rodovú spravodlivosť. Nejde pritom len o nejakú špecifickú čiastkovú oblasť, ktorou by bolo treba doplniť tradičný kánon filozofických subdisciplín; ide skôr o to, že celý tento odbor – od filozofickej antropológie cez teóriu poznania a teóriu vedy, estetiku a etiku až po filozofiu práva a sociálnu filozofiu – je konfrontovaný so zistením, že ženy sú znevýhodňované vo všetkých oblastiach života [34]. Feministická filozofia nepredstavuje nijakú jednotnú teóriu; na pozadí všeobecne prítomnej emancipačnej problematiky sa rozvinul diskurz, ktorý je určovaný rozmanitými podnetmi, často vyvolávacími aj kontroverzie. Túto diverzitu zámerne zdôrazňujú tí, ktorí feministickú filozofiu úplne odmietajú: jednotlivé vyhrotené teorémy radi využívajú ako podnet na to, aby difamovali projekt ako celok.

Aj keď sa pojem „feminist philosophy“ presadil na počiatku 70. rokov minulého storočia v USA – v kontexte „nového ženského hnutia“ –, tematika ako taká je oveľa staršia. V ranom francúzskom osvietenstve vznikli viaceré egalitárske koncepcie, ako dokladajú spisy Marie de Jars de Gournay a Francois Poulain de la Barre uverejnené v 17. storočí. V týchto štúdiách sa prejavuje myšlienková tradícia, ktorá našla svoje najdôležitejšie vyjadrenie v spise Olympe de Gouges *Deklarácia práv ženy a občianky*, uverejnenom roku 1791 [45]. Aj v spisoch Mary Wollstonecraft, Theodora G. von Hippela, Johna Stuarta Milla a Harriet Taylor-Mill, uverejnených v rokoch 1790 – 1870, sa nachádzajú príklady feministickej filozofie *avant la lettre*; platí to aj o knihe Simone de Beauvoir *Druhé po-*

hlavie publikovanej v roku 1949. Táto tematika sa však stala ťažiskom akademického výskumu až v nadväznosti na študentské hnutie 60. rokov minulého storočia; a tak sa začala zintenzívňovať aj medzinárodná prepojenosť ([22]; [8]).

Historickofilozofické návraty. Feministická filozofia ako celok zahŕňa tak historickofilozofickú, ako aj systematickú problematiku. Pokiaľ ide o historický výskum, treba rozlišovať tri tematické ťažiskové body. *Po prvé,* skúma sa, do akej miery prispeli autori, ktorí sa zaraďujú do tzv. kánonu filozofickej tradície, k vytvoreniu rodovohierarchického vzoru myslenia a konania. Na jednej strane sa diskutuje o explicitne mizogýnných teóriách, s ktorými sa stretávame v diele Schopenhauera a Nietzscheho; na druhej strane sa v dielach pochádzajúcich z rozličných období tematizujú asymetrické rodové vzťahy, ktoré sa zobrazujú ako dané od prírody alebo ako žiaduce ([26]; [9]; [29]). Jednu z ťažiskových oblastí výskumu tvorí myslenie vo filozofii práva v období osvietenstva: „sloboda“ a „rovnosť“ ako základné pojmy moderného štátu sa spočiatku vzťahovali iba na mužov – občanov a subjekty uzatvárajúce spoločenskú zmluvu sa chápali ako mužská hlava rodiny. Takto sa legitimizovala konštelácia „verejnej“ a „privátnej“ sféry, ktorá mala pre ženy prekérne následky pretrvávajúce až do súčasnosti [40]. Ak vyjdeme z marxistickej myšlienkovvej tradície, dospejeme k záveru, že asymetrické rodové pomery sa klasifikovali len ako „vedľajšie protirečenie“.

Druhá oblasť výskumu sa venuje rekonštrukcii filozofického myslenia žien, ktoré bolo v procese „main-(male-)stream“ vo filozofickej historiografii sústavne opomínané. Dnes už máme k dispozícii obsiahlu dokumentáciu o všetkých epochách, počínajúc filozofiou antiky (Waithe, Gössmann, Rullmann). Aj názov najvýznamnejšieho časopisu pre feministickú filozofiu (Hypatia) sa vzťahuje na toto obdobie: Hypatia (370 – 415) bola egyptská filozofka a matematička, ktorá patrila k novoplatónskej škole v Alexandrii.

Po tretie, objasňuje sa, ktoré prvky z jestvujúcich filozofických pozícií sa ukazujú ako také, na ktoré môže nadväzovať feministicky motivovaná tvorba teórií. Ďalej bolo možné nadviazať na mnohé smery súčasnej filozofie, napríklad na kritickú teóriu Frankfurtskej školy, na fenomenológiu, na dekonštrukciu (v spojení s jej psychoanalytickým pozadím), na analytickú filozofiu a na (neo-)pragmatizmus. Ďalšie relevantné diferenciácie priniesli návraty okrem iného k Augustinovi, Humovi, Rousseauovi, Kantovi a k Hegelovi, ale aj k Marxovej teórii. Knižná edícia „Re-Reading the Canon“, v ktorej sa skúmajú autori od antiky až po 20. storočie, tiež odhaľuje možnosti určitej reinterpretujúcej recepcie [52].

Filozofická antropológia. Vo filozoficko-systematickom výskume sa rozvíjajú kategórie vhodné na analýzu jestvujúcich rodových asymetrií a hľadajú sa možnosti, ako otvoriť priestor pre úplné uznanie a inklúziu žien [27]. Prioritou je skúmanie kľúčového pojmu *rod*. Vysvetľuje sa dvojznačnosť výrazov používaných v každodennom jazyku: Kým slová „mužské/ženské“ sa na jednej strane vzťahujú na telesné rozdiely, na druhej strane označujú symbolické, resp. sociálne konštrukcie, napríklad rozdielne obrazy rolí. Začína sa používať pojmová dvojica *sex/gender*, aby sa terminologicky postihlo rozlíšenie medzi „biologickým rodom“, t. j. pohlavím, a „sociálnym rodom“. Pojem „gender“ okrem toho zviditeľňuje *historickosť* predstáv o rozdieloch. V rozličných epochách dejín, resp. v kontexte rozdielnych kultúr sa telesnému rodovému rozdielu priradzovali zakaž-

dým iné ideálno-typické konštrukcie.

Klišéovité predstavy, ktorými je do veľkej miery poznačený svet každodennosti v západných priemyselných krajinách, pochádzajú zo „sentimentálneho konceptu ženskosti“ z konca 18. storočia a z komplementárneho konceptu mužskosti. Ohnisko antropologických štúdií tvorí normatívna funkcia rodových obrazov: Deti sa od malička vedú k tomu, aby sa správali ako „správny chlapec“, resp. ako „správne dievča“. Tak sa sociálne konštrukcie doslova *telesne vpečatujú*. Naše rodovo typické telesné správanie (držanie tela, mimika, gestikulácia) treba vidieť v súvislosti s týmto normatívnym pozadím. Znamená to, že ľudské telo je, počnajúc socializáciou v ranom detstve, kultúrne interpretovanou a utváranou telesnosťou [55]. Analogicky to platí aj o tzv. odlišných „rodových charakteroch“: jeho predpokladom sú normy „emocionálnej deľby práce medzi rodmi“ [19].

Feministická kritika poukazuje na neudržateľnosť koncepcie, podľa ktorej sú tradované rodové roly údajne zakotvené v biologickom rozdiel medzi mužom a ženou, a preto sú nemenné. Presadzuje sa názor, že normy v princípe nemožno zdôvodňovať poukazovaním na nejaké prirodzené danosti. Tradičné názory, podľa ktorých napríklad povinnosti spojené so starostlivosťou zodpovedajú „prirodzenosti ženy“, sa teda zakladajú na nesprávnom naturalistickom prístupe. Treba uvažovať o nasledujúcej alternatíve: Buď ide skutočne o ženskú schému správania, stanovenú prírodou, a potom je formulovanie noriem zbytočné; procesy riadené inštinktívne si nevyžadujú nijakú normatívnu reguláciu. Alebo ide o otázku, ako sa má organizovať spoločensky nevyhnutná činnosť v oblasti starostlivosti, a potom sú predmetom diskusie normy, ktorých oprávnenosť a zdôvodnenie si vyžaduje návrat k princípom morálky, resp. spravodlivosti. Pojem *rodový esencializmus* slúži na problematizáciu teorém, ktoré ponímajú rodové obrazy podľa modelu ontologického pojmu podstaty. Tento problém sa týka oboch rodov. Keďže ľudské kompetencie sa rozdeľujú, vzniká „rozpoltený človek“, takže jednotlivci, ktorí majú schopnosti a záujmy korelované s druhým rodom, musia očakávať spoločenské sankcie alebo aspoň nedostatok podpory.

Ak vychádzame z *konštruktivistických* premís, rozlíšenie „sex/gender“ – a všeobecne rozlišovanie medzi prírodou a kultúrou – sa javí ako niečo zbytočné. Naše telesné správanie a jeho normatívne pozadie sa interpretujú tak, že biologický rod je v konečnom dôsledku „výsledok“ kultúrnej konštrukcie, t. j. predstavuje „materializáciu“ sociálnych noriem (Butler). Toto chápanie vyvolalo prudkú kontroverziu v rámci feministického diskurzu. Presadil sa názor, že tvrdenie, podľa ktorého samotné organické odlišnosti sú u ľudí generované spoločensky, neumožňuje adekvátne postihnúť ľudskú generativitu a že vedie k argumentačnému kruhu: dichotomické normy správania, ktoré sa vykladajú ako pôvod „materializácie“, predpokladajú už spoločensky diferencovanú telesnosť ([30]; [34]). Pre posúdenie konštruktivistického pozície je však relevantná aj jej motivácia: rozhodujúca je tu konfrontácia s diskrimináciou na základe sexuálnej orientácie [54]. Predpoklad biologických rodových odlišností vedie totiž nevyhnutne, aspoň podľa tejto argumentácie, k takej praxi v oblasti výchovy, ktorá sa vyznačuje „vynútenou heterosexualitou“. No ak sa o predpokladaných telesných rozdieloch uvažuje ako o nevyhnutne súvisiacich s normami správania, dostáva sa táto emancipačná argumentácia opäť do zajatia a problému naturalistického nesprávneho úsudku. Aby sme mohli proti diskriminácii neheterosexuálnej orientácie oponovať, treba dôsledne trvať skôr na tom, že normy sa

nedajú zdôvodňovať na základe nejakých biologických daností.

Kritika rozumu, estetika a epistemológia. Kritická analýza sa zameriava na pojem „rozumu“. Autorky, ktorých myslenie sa začleňuje do kategórie *French feminism* [13] – Hélène Cixous, Luce Irigaray, Julia Kristeva a i. –, sformulovali tézu opierajúcu sa o Lacana, podľa ktorej západoeurópska kultúra sa od obdobia gréckej antiky vyznačuje logocentrizmom, ktorý predstavuje zároveň *falocentrizmus*, pretože logos pramení zo „zákona otcov“. Naproti tomu archeológia zakrytého ženského libida by mala nanovo oživiť platnosť jazyka matky. Za paradigmatickú sa u tejto ženskej formy vyjadrovania pokladá predjazyková interakcia matky s dojčaťom. Nejde však o to, aby sme vedľa maskulínnej identity postavili jasne vykreslenú feminínnu identitu; skôr ide o to, že máme prekonať orientáciu na logos ako celok. Charakteristickým znakom tejto ženskej alternatívy je ambivalencia, čo znamená, že sa upúšťa od logických pravidiel identity a od tézy o protirečení, podobne ako napríklad v poézii. Proti tomuto smeru myslenia sa namieta, že svoj legitímny kritický nárok presadzuje neadekvátne: Ak skutočne platí, že treba spochybniť rozšírenú maskulínnu konotáciu rozumu, tak koncepcia ambivalentného „ženského“ jazyka neponúka nijaké východisko, pretože zotráva na buržoáznom rodovom klíše. Naproti tomu treba legitimizovať rozum ako podstatnú ľudskú kompetenciu, ktorá prislúcha všetkým jednotlivcom a ktorá sa preto nesmie ženám odopierať. Inak bude feministická teória vnútorne protirečivá: Ak rozum paušálne upodozrievame, že je technikou patriarchálneho panstva, tak musíme odmietnuť aj argumentatívny výklad feministickej problematiky – napríklad v politickom diskurze – ako preberanie maskulínneho správania [37].

Kontroverziou o teóriách, ktoré forsirujú špecificky „ženské“ schopnosti, sa vyznačuje diskurz v rade filozofických disciplín. V estetike sa proti projektu „ženského písania“ postavila koncepcia „*feministickej estetiky*“, ktorá umelkyne nezaväzuje k nejakému zvláštnemu estetickému prístupu. V tejto oblasti sa analyzuje tradičná marginalizácia žien, resp. jej hlavná téza – s ktorou sa možno stretnúť v kontexte tradičného pojmu „génia“ napríklad u Freuda –, podľa ktorej len muži majú schopnosť skutočnej umeleckej činnosti [34]. Na tejto kritike sa zakladá požiadavka rovnako serióznej recepcie tvorby umelkýň, a to aj v prípade, že rod nie je explicitnou témou ich prác. Ďalšia ťažisková téma sa týka možnosti „feministického umenia“, ktorá sa skúma v rámci diskusie o „umení a politike“, okrem iného aj v nadväznosti na Adorna [11].

„*Feministická epistemológia*“ konfrontuje teóriu vedy s androcentrickým charakterom mnohých výsledkov výskumu, pričom treba nanovo premyslieť pojmy „objektivity“ a „hodnotovej neutrality“. Problematizuje sa striktné oddeľovanie pojmov „context of discovery“ a „logic of explanation“, pretože toto oddeľovanie skresľuje pohľad na to, ako sa prostredníctvom formulácie otázok, interpretácie údajov atď. stávajú predstavy pochádzajúce z každodenného sveta výskumníkov, a tým aj maskulínne hľadiská, určujúcimi predpokladmi v pozadí vedeckého diskurzu ([7]; [18]). Táto problematika sa vykladá v kontexte všeobecnejšej diskusie o „vedení a moci“ – okrem iného aj návratom k Marxovi, Nietzschemu a Foucaultovi. Požaduje sa, aby sa zohľadňovala nevyhnutná „*situovanosť vedenia*“ [50] a aby sa koncepcia „community of investigators“ modifikovala tak, že sa budú cielene zohľadňovať perspektívy nezodpovedajúce dominantnému hľadisku. Táto požiadavka určuje koncepciu „democratic science“. Ako prehnaná sa ukázala me-

dzičasom téza nadväzujúca na teóriu objektivity a vzťahu k objektom, podľa ktorej prírodné vedy a technika spočívajú vo všeobecnosti na maskulínnom mocenskom geste [24].

Feministická etika. V popredí bola najprv téza, že jestvuje špecificky „ženská morálka“. V kritickej konfrontácii s Kohlbergovou teóriou štádií morálneho vývinu sa rozlíšili dva typy morálky [16]; podľa tejto koncepcie morálne vnímanie žien v porovnaní s morálnym vnímaním mužov je po prvé senzitívne na kontext a naratívne, nie je zamerané na všeobecnú platnosť a abstraktnosť; po druhé, je orientované na vzťahy a spätosť, nie na vymedzenie voči iným, resp. na princíp nezasahovania; a po tretie, je vedené citmi, ako sú dobrá vôľa a empatia, nie rozumom. Vychádzajúc z týchto zistení boli vypracované koncepcie tzv. *care ethics*, t. j. etiky starostlivosti. Zároveň sa rozvinula v širokom spektre odborov medzinárodná kontroverzia, ktorej výsledkom bolo zistenie, že treba udržať navzájom oddelené roviny otázok [35]. Téza o „dvoch morálkach“ bola najprv spochybnená vzhľadom na jej empirickú nezaručiteľnosť, no zároveň sa ukázala jej vysoká plauzibilita vo svete každodennosti [36]. Ako objasňujúci sa ukázal pohľad na tradované klíše, podľa ktorého obidve opísané formy morálneho vnímania zodpovedajú cnostiam, ktoré sa tradičným spôsobom priradujú ideálnym typom muža a ženy [25]. Z morálno-filozofickej perspektívy tu však treba rozlišovať medzi „mravnosťou“ a „morálkou“: Ak človek koná podľa tradičných chápaní cnosti, jeho konanie nie je eo ipso morálne oprávnené. Presnejšie, morálnym príkazom môže byť aj porušenie „dobrých mravov“, ak napríklad podporujú hierarchický rodový poriadok. Ďalej treba brať do úvahy rozdiel medzi „právom“ a „morálkou“. Orientácia na abstraktné princípy a zásada nezasahovania necharakterizujú postoj, ktorý aj v každodennom jazyku označujeme za „morálny“, ale zameranosť na liberálnu koncepciu práva. V tomto kontexte diskusia o *Kantovi* [49] ozrejmla, že spôsob, akým Kant definuje morálku na rozdiel od práva, obsahuje v sebe podstatné prvky „starostlivosti“. Vo svojich vysvetleniach kategorického imperatívu zdôrazňuje Kant napríklad cit pre kontext a dobrú vôľu. Na tomto pozadí sa téza o „dvoch morálkach“ vykladá tak, že priraduje ženám morálku a mužom právo, čo však pre každú z oboch strán predstavuje neprijateľné obmedzenie. Naproti tomu všeobecná koncepcia starostlivosti má svoju relevantnosť v tom, že vyjadruje postoj, ku ktorého kultivovaniu sú vyzývaní všetci jednotlivci, pretože je to nevyhnutné, ak sa má plne presadiť morálna požiadavka. V súvislosti s teóriami apostrofujúcimi starostlivosť ako „ženskú“ sa medzitým kritika zamerala na fakt, že sa naďalej vnucuje tradičná asymetrická „morálna deľba práce“; k jej realite patrí to, že ženy vykonávajú činnosti spojené so zapatrovaním, pomocou a starostlivosťou v podmienkach utlačania [20]. Z feministickej perspektívy bola preto vytýčená požiadavka „odmoralizovania rodov“ [14].

Pojem *feministická etika* označuje projekt jasne odlišiteľný od teórií špecificky „ženskej morálky“. Základným cieľom je poukázať na to, že diskriminácia na základe rodu nie je zlučiteľná s princípmi morálky. Pritom sa nadväzuje na hlavnú tézu morálnej filozofie, podľa ktorej pointa morálnej povinnosti spočíva v rešpektovaní ľudskej dôstojnosti – teda v tom, že so všetkými jednotlivcami sa musí zaobchádzať rovnakým spôsobom ako s osobami, t. j. ako s individuami s kompetenciou sebaurčenia. Tieto postuláty poskytujú nástroj na odhalenie toho, že ženy sa v rozmanitých kontextoch neberú vážne ako osoby. Skúšobným kameňom je dobrovoľnosť; napríklad vzhľadom na neférové pracovné podmienky alebo ponižujúce sexuálne vzťahy sa ukazuje, že ženy často nemali inú voľbu,

ako na ne pristúpiť; sú teda *instrumentalizované*. Tak môžu byť tradičné, často nereflexované rodové usporiadania, exponované ako morálne, neudržateľné [39]. Na morálno-filozofických základoch spočívajú aj štúdie o zvečňujúcom nazeraní na ženu, ktoré je charakteristické pre každodenné formy správania a obrazy – napríklad v reklame alebo v pornografii ([6]; [51]). Sexualizácia násilia, ktorá sa pri tom analyzuje, sa ako téma dostáva k slovu aj v diskusii o *war rape*, t. j. o cieľnom znásilňovaní ako o prostriedku vedenia vojny [49].

Tieto výskumy poukazujú na problematickosť dost' bežného názoru, podľa ktorého sa feministická kritika dá opísať podľa vzoru konfliktu záujmov, t. j. v zmysle akéhosi „boja rodov“ o moc a o privilégia. Tento názor podceňuje nemorálny charakter diskriminácie. Feministická etika naproti tomu objasňuje morálne zdôvodnenie politiky rovnakého uznania, t. j. politickej úlohy určovanej feministickou kritikou. Táto úloha stojí nielen pred ženami, ale pred všetkými demokraticky zmýšľajúcimi ľuďmi. Ohnisko diskusie tvorí otázka, ako môže prejsť inkluzívnou reformuláciou pojem *autonómie*, ktorý má často maskulínne konotácie ([33]; [15]). Feministická etika ďalej ozrejmuje, že treba nanovo definovať aj *lásku*, tak, aby jej definícia bola kompatibilná s morálnou požiadavkou recipročného uznania. Budúci výskum by sa tu mohol rozšíriť aj o ďalšiu dimenziu: konečnosť ľudských pomerov, s ktorou sme konfrontovaní v skúsenostiach utrpenia a smrti – a tie sa nedajú vylúčiť –, vystupuje do popredia práve z etickej perspektívy. Preto možno nastoliť otázku, či je, resp. ako je možná feministická filozofia náboženstva (ktorá sa neobmedzuje len na kritickú analýzu rodovo-hierarchického charakteru tradičných náboženských predstáv).

Politická filozofia, filozofia práva a sociálna filozofia. Aké normatívne základy, objasňujúce *rodovo spravodlivé* vykonávanie politickej moci a zodpovedajúce utváranie inštitucionálneho a ekonomického poriadku, možno rozvinúť filozoficky? Kľúčovým pojmom je tu *rovnosť*, pričom však treba rešpektovať rozdielne významy, ktoré sa v angličtine vyjadrujú dvomi špecifickými termínmi: *equality* (rovnosť) a *sameness* (rovnakosť). Fakt, že formálno-právne zrovnoprávnenie (equal rights) nepostačuje na to, aby sa eliminovali všetky jestvujúce rodové asymetrie, sa vysvetľoval tým, že len tie ženy, ktorých životné podmienky sa najviac približujú životným podmienkam mužov (v zmysle *sameness*) môžu využívať aj de facto možnosti dané de jure [33]. Vzniká otázka, do akej miery politika orientovaná na ideu rodovej spravodlivosti musí zohľadňovať špecifickú spoločenskú situovanosť žien, t. j. ich „odlišnosť“ [44]. Z tohto hľadiska bola podrobená ostrej kritike súčasná teória spoločenskej zmluvy. Rodová slepota bola vyčítaná najmä *Rawlsovej* koncepcii, podľa ktorej sa strany uzatvárajúce zmluvu nachádzajú za „závojom nevedomosti“. Pri podrobnejšom skúmaní sa však ukázala táto námietka ako neoprávnená: to, že zmluvní partneri nevedia, v akej spoločenskej pozícii sa sami môžu ocitnúť, má práve zaručiť, že sa budú usilovať o symetrické – aj rodovo spravodlivé – podmienky [42]. Z diskusie tiež vyplynulo, že dočasné nerovné zaobchádzanie je plne zlučiteľné s formálnym princípom rovnosti, ak slúži na odstránenie znevýhodnení [10]. V tomto zmysle boli rozvinuté rôzne koncepcie štátnych opatrení zameraných na cieľnú podporu žien prostredníctvom sociálnych práv a pracovnoprávných predpisov (napríklad na *pozitívnu diskrimináciu*). Ukázalo sa pritom, že treba brať do úvahy aj rozdiely medzi ženami, a to najmä prevažujúce znevýhodnenie na základe „*race, culture, class, and gen-*

der“ [1]. Pokiaľ ide o cieľ, najrelevantnejší je pojem „rovnosť príležitostí“. Ďalšie rozvinutie tejto koncepcie predstavuje dnes program *gender-mainstreaming*: V celom profesijnom svete má ako samozrejmu smernicu fungovať princíp rodovej symetrie, t. j. že už nemá fungovať na základe úsilia zo strany žien.

Je zřejmé, že k profesijnému svetu nemožno pristupovať oddelene, pretože je úzko spätý s privátnou sférou. Táto súvislosť sa vysvetľuje v kontexte rozsiahleho vyrovnávania sa s témou *rodiny*, pričom okrem tradičnej konštelácie – definovanej rolami „muža ako jediného živateľa“ a „ženy ako domácej a matky“ – sa skúmajú aj partnerské modely. Na svetlo sa dostal okrem iného aj takýto problém: Ak sa sociálne vzťahy v privátnej sfére charakterizujú nediferencovane prostredníctvom pojmu „láska“, zahmlieva sa tým, že ide aj o mnohonásobné štruktúry distribúcie – okrem rozmanitých emocionálnych väzieb je rodina miestom distribúcie peňazí a iných statkov, kompetencií rozhodovania, voľného času a práce [12].

Z týchto výskumov vyplýva požiadavka, že princíp „spravodlivosti“ sa nesmie obmedzovať iba na verejnú sféru [43]. Ukázalo sa tiež, že treba nanovo definovať pojem *práce*. Analýza jestvujúcich pojmov práce preukázala, že aj *Marxova* teória – bez ohľadu na jej buržoázno-kritický rozmer – zostala so svojím rozlišovaním produktívnej a reprodukčnej práce v zajatí tradičnej koncepcie rodiny. Preto treba adekvátnym spôsobom tematizovať prácu poskytovanú v domácej sfére, pričom treba diferencovať medzi prácou v domácnosti vo vlastnom zmysle a (spoločensky nevyhnutnými) činnosťami spojenými so starostlivosťou (napríklad v prípade ťažkej choroby člena rodiny). Podrobnejšie skúmanie asymetrií vnútri rodiny ďalej prispelo k objasneniu príčin domáceho aj sexuálneho násillia páchaného na ženách.

Ďalšie tematické ťažisko tvorí aktívne občianstvo žien ako *občianok štátu*. Upozorňuje sa na participačnú paritu [41], pričom nejde len o preniknutie žien do mužských domén, ale aj o revíziu daných jestvujúcich štruktúr. Osobitnú tému tvoria poradné procesy, ktoré vo volených grémiách predchádzajú procesy prijímania rozhodnutí. Pritom sa nanovo objasňuje pojem *verejnosti*, umožňujúci artikulovať problémy, s ktorými sú konfrontované ženy (v kontexte ich tradičných rolí), a to takým spôsobom, aby sa o nich seriózne uvažovalo ako o politických témach s potrebou ich regulácie. V tomto smere sa ukázala ako veľmi produktívna koncepcia deliberatívnej demokracie, ktorú rozvinul okrem iných Jürgen Habermas [2]. Zároveň sa odmietajú teórie, ktoré pokladajú feministickú politiku za určitú formu „politiky identity“: cieľ rodovej spravodlivosti – bez ohľadu na niektoré paralely v detailoch – je zreteľne a jasne akcentovaný inak než požiadavky, ktoré napríklad formulujú a vyzdvihujú znevýhodnené etnické alebo náboženské skupiny. Rozhodujúcim cieľom feministickej politiky by mala byť potreba konfrontácie so znevýhodňovaním, a nie nejaká spoločná „ženská“ identita. V prípade žien preto znamená koniec diskriminácie práve rozplynutie ich (naoktrojovaného) skupinového statusu. Základnou ideou je téza, že sa treba celkom rozlúčiť s „rodom“ ako kategóriou sociálneho poriadku.

Rozšírenie problémového spektra sa ukázalo ako nevyhnutné aj v tom zmysle, že znevýhodnenie žien má aj určitú *medzinárodnú dimenziu*. V tomto zmysle boli formulované viaceré tematické okruhy. Na jednej strane sa skúmajú rodové hierarchie v mimozápadných kultúrach, pričom nebezpečenstvo eurocentristických intervencií viedlo ku kontroverzii v súvislosti s kultúrno-relativistickými a univerzalistickými postojmi ([38]; [3]).

Na druhej strane sa objasňujú dôsledky neoliberalnej *globalizácie*: hospodárske a politické rozhodnutia v rozvinutých industriálnych krajinách vedú v celosvetovom meradle k zostrovaniu jestvujúcich asymetrií a k vzniku špecifických foriem diskriminácie. Signifikantná je tu feminizácia chudoby a masívny nárast medzinárodného obchodu so ženami. Ako protistratégia sa tu uplatňuje precizovanie a dôraznejšie presadzovanie *ľudských práv*, ako aj koncepcia „empowerment“ ([23]; [31]). Treťou témou sú dôsledky straty významu národného štátu z rodového hľadiska. Okrem iného sa skúmajú fenomény *novej regulácie*, konkrétne transnárodné opatrenia, presadzované demokraticky nelegitimovanými aktérmi v medzinárodných koncernoch ako „soft law“. Pritom je zrejmé, že v jednotlivých štátoch sa často obchádzajú už implementované zákony zrovnoprávnenia. Analogickú re-maskulinizáciu vykazujú aj nové formy utvárania politickej vôle, ktoré možno zahrnúť pod pojem „governance“ [47]. Ťažisko budúceho výskumu preto bude tvoriť hľadanie koncepcie „globálnej demokracie“, ku ktorej patrí úplná inklúzia žien. V tomto bode by mohla nadobudnúť relevantnosť aj problematika filozofie dejín, ktorá sa doteraz vo feministickom kontexte takmer vôbec nerecipovala.

LITERATÚRA

- [1] ALCOFF, L. M.: *Race, Gender and the Self*. New York: Oxford University Press 2005.
- [2] BENHABIB, S.: *Selbst im Kontext*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1992.
- [3] BENHABIB, S.: *The Claims of Culture. Equality and Diversity in the Global Era*. Princeton: Princeton University Press 2002.
- [4] BUTLER, J.: *Das Unbehagen der Geschlechter*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1991.
- [5] BUTLER, J.: Kontingente Grundlagen: Der Feminismus und die Frage der Postmoderne. In: BENHABIB, S. – BUTLER, J. – CORNELL, D. – FRASER, N.: *Der Streit um Differenz*. Frankfurt am Main: Fischer 1993, S. 31 – 59.
- [6] CARSE, A. L.: Pornography: An Uncivil Liberty? In: *Hypatia. A Journal of Feminist Philosophy*. Special Issue: *Feminist Ethics and Social Policy*, Part I, 10, 1, pp. 155 – 182.
- [7] CODE, L.: *What Can She Know? Feminist Theory and the Construction of Knowledge*. Ithaca – London: Cornell University Press 1991.
- [8] DOYÉ, S. – HEINZ, M. – NORDMEYER, M. (Hrsg.): *Feministische Philosophie. Bibliographie 1970 – 1999*, 3 Bde. Bielefeld: Kleine Verlag, Frankfurt am Main: Peter Lang 1996 – 2002.
- [9] DOYÉ, S. – HEINZ, M. – KUSTER, F. (Hrsg.): *Philosophische Geschlechtertheorien*. Stuttgart: Reclam 2002.
- [10] DWORKIN, R.: Umgekehrte Diskriminierung. In: RÖSSLER, B. (Hrsg.): *Quotierung und Gerechtigkeit. Eine moralphilosophische Kontroverse*. Frankfurt am Main: Campus 1992, S. 74 – 95.
- [11] FELSKI, R.: *Beyond Feminist Aesthetics. Feminist Literature and Social Change*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press 1989.
- [12] FRASER, N.: Die Gleichheit der Geschlechter und das Wohlfahrtssystem: Ein postindustrielles Gedankenexperiment. In: NAGL-DOCEKAL, H. – PAUER-STUDER, H. (Hrsg.): *Politische Theorie. Differenz und Lebensqualität*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1996, S. 469 – 498.
- [13] FRASER, N. – BARTKY, S. L. (Eds.): *Revaluing French Feminism*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press 1992.
- [14] FRIEDMAN, M.: Jenseits von Fürsorglichkeit: Die Entmoralisierung der Geschlechtermoral. In: NAGL-DOCEKAL, H. – PAUER-STUDER, H. (Hrsg.): *Jenseits der Geschlechtermoral. Beiträge zur Feministischen Ethik*. Frankfurt am Main: Fischer 1993, S. 241 – 266.

- [15] FRIEDMAN, M.: *Autonomy, Gender, Politics*. Oxford: Oxford University Press 2003.
- [16] GILLIGAN, C.: *Die andere Stimme. Lebenskonflikte und Moral der Frau*. München: Piper 1984.
- [17] GÖSSMANN, E. (Hrsg.): *Archiv für philosophie- und theologiegeschichtliche Frauenforschung*. München: Iudicium Verlag 1984 ff.
- [18] HARDING, S.: *Das Geschlecht des Wissens. Frauen denken die Wissenschaft neu*. Frankfurt am Main – New York: Campus 1997.
- [19] HELLER, A.: The emotional division of labour between the sexes: Perspectives in feminism and socialism. In: NAGL-DOCEKAL, H. (Hrsg.): *Feministische Philosophie*. Wien – München: Oldenbourg, 2. Aufl., S. 229 – 243.
- [20] HOAGLAND, S.: *Die Revolution der Moral. Neue lesbisch - feministische Perspektiven*. Berlin: Orlando Frauenverlag 1991.
- [21] *Hypatia. A Journal of Feminist Philosophy*. From 1983. Bloomington, Indiana: Indiana University Press.
- [22] JAGGAR, A. M. – YOUNG, I. M. (Eds.): *A Companion to Feminist Philosophy*. Oxford: Blackwell 1998.
- [23] JAGGAR, A. M. – BAER, S. – SAUER, B.: Schwerpunkt: Neoliberale Globalisierung aus feministischer Perspektive. In: *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 51, 4, S. 582 – 637.
- [24] KELLER, E. F.: *Liebe, Macht und Erkenntnis. Männliche oder weibliche Wissenschaft?* München – Wien: Carl Hanser 1986.
- [25] KITTAY, E. F. – MEYERS, D. T.: *Women and Moral Theory*. Totowa, New Jersey: Rowman and Littlefield 1987.
- [26] KLINGER, C.: Das Bild der Frau in der patriarchalen Philosophiegeschichte. Eine Auswahlbibliographie. In: NAGL-DOCEKAL, H. (Hrsg.): *Feministische Philosophie*. Wien – München: Oldenbourg, 2. Aufl., 1994, S. 244 – 276.
- [27] KLINGER, C.: Feministische Philosophie. In: Pieper, A. (Hrsg.): *Philosophische Disziplinen. Ein Handbuch*. Leipzig: Reclam 1998, S. 115 – 138.
- [28] KREBS, A.: *Arbeit und Liebe. Die philosophischen Grundlagen sozialer Gerechtigkeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 2002.
- [29] LANDAU, I.: *Is Philosophy Androcentric?* University Park, Pennsylvania: The University of Pennsylvania Press 2006.
- [30] LANDWEER, H.: Generativität und Geschlecht. Ein blinder Fleck in der sex/gender-Debatte. In: WOBBE, Th. – LINDEMANN, G. (Hrsg.): *Denkachsen. Zur institutionellen und politischen Rede vom Geschlecht*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1994.
- [31] LOCKWOOD, B. B. (Ed.): *Women's Rights. A Human Rights Quarterly Reader*. Baltimore, Maryland: John Hopkins University Press 2006.
- [32] MACKENZIE, C. – STOLJAR, N. (Hrsg.): *Relational Autonomy. Feminist Perspectives of Autonomy, Agency and the Social Self*. New York – Oxford: Oxford University Press 2000.
- [33] MACKINNON, C. A.: Geschlechtergleichheit: Über Differenz und Herrschaft. In: NAGL-DOCEKAL, H. – PAUER-STUDER, H. (Hrsg.): *Politische Theorie. Differenz und Lebensqualität*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1996, S. 140 – 173.
- [34] NAGL-DOCEKAL, H.: *Feministische Philosophie. Ergebnisse, Probleme, Perspektiven*. Frankfurt am Main: Fischer, 2. Aufl. 2001.
- [35] NAGL-DOCEKAL, H. – PAUER-STUDER, H. (Hrsg.): *Jenseits der Geschlechtermoral. Beiträge zur feministischen Ethik*. Frankfurt am Main: Fischer 1993.
- [36] NUNNER-WINKLER, G.: Zur Einführung: Die These von den zwei Moralien. In: NUNNER-WINKLER, G. (Hrsg.): *Weibliche Moral*. Frankfurt am Main – New York: Campus 1991, S. 9 – 30.
- [37] NUSSBAUM, M. C.: Rezension zu: ANTONY, L. – WITT, CH. (Eds.): *A Mind of One's Own. Feminist Essays on Reason and Objectivity*, 1993. In: *The Times Literary Supplement* XLI, h. 17, p. 59 – 63, 1994.

- [38] NUSSBAUM, M. C.: *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge – New York: Cambridge University Press 2000.
- [39] O'NEILL, O.: Einverständnis und Verletzbarkeit. Eine Neubewertung von Kants Begriff der Achtung für Personen. In: NAGL-DOCEKAL, H. – PAUER-STUDER, H. (Hrsg.): *Jenseits der Geschlechtermoral. Beiträge zur Feministischen Ethik*. Frankfurt am Main: Fischer 1993, S. 335 – 368.
- [40] PATEMAN, C.: *The Sexual Contract*. Stanford: Stanford University Press 1988.
- [41] PAUER-STUDER, H.: Freedom and Equality: Beyond Egalitarianism and Anti-Egalitarianism. In: CHRISTENSEN, B. (Hrsg.): *Wissen/ Macht/ Geschlecht. Philosophie und die Zukunft der „condition féminine“*. Zürich: Chronos 2002, S. 85 – 102.
- [42] PUTNAM, R. A.: Warum keine feministische Theorie der Gerechtigkeit? In: *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 48, 1, S. 171 – 207.
- [43] RAWLS, J.: The Idea of Public Reason Revisited. In: *The University of Chicago Law Review*, 64, 3, p. 765 – 807.
- [44] RÖSSLER, B.: Feministische Theorien der Politik. In: BEYME, C.v. – OFFE, C. (Hrsg.): *Politische Theorien in der Ära der Transformation*. Berlin: Westdeutscher Verlag 1995, S. 267 – 291.
- [45] SCHRÖDER, H.: Olympe de Gouges' „Erklärung der Rechte der Frau und Bürgerin“ (1791). In: NAGL-DOCEKAL, H. (Hrsg.): *Feministische Philosophie*. Wien – München: Oldenbourg, 2. Aufl. 1994, S. 202 – 228.
- [46] RULLMANN, M. (Hrsg.): *Philosophinnen. Von der Antike bis zur Moderne*. 2 Bde. Zürich – Dortmund: eFeF Verlag, 2. Aufl. 1994.
- [47] SAUER, B.: *Die Asche des Souveräns. Staat und Demokratie in der Geschlechterdebatte*. Frankfurt am Main – New York: Campus 2001.
- [48] SCHOTT, R. M. (Ed.): *Feminist Interpretations of Kant*. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press 1997.
- [49] SCHOTT, R. M.: *Discovering Feminist Philosophy*. Lanham – Boulder: Rowman and Littlefield 2003.
- [50] SINGER, M.: *Geteilte Wahrheit. Feministische Epistemologie, Wissenssoziologie und Cultural Studies*. Wien: Löcker 2005.
- [51] SPECTOR, J.: *Prostitution and Pornography: Philosophical Debate about the Sex Industry*. Palo Alto, California: Stanford University Press 2006.
- [52] TUANA, N. (Ed.): *Re-Reading the Canon* (knižná edícia, 22 zväzkov). University Park, PA: The Pennsylvania State University Press 1994 a nasl.
- [53] WAITHE, M. E. (Ed.): *A History of Women Philosophers*, 4 Bde. Boston: Martinus Nijhoff 1989 a nasl.
- [54] WINNUBST, Sh.: *Queering Freedom*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press 2006.
- [55] YOUNG, I. M.: *Throwing Like a Girl and Other Essays in Feminist Philosophy*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press 1990.

BIBLIOGRAFIA K ŽENSKÉMU A RODOVÉMU VÝSKUMU

- [1] BENHABIB, S. – BUTLER, J. – CORNELL, D. – FRASER, N.: *Der Streit um Differenz*. Frankfurt am Main: Fischer 1993.
- [2] DOYÉ, S. – HEINZ, M. – KUSTER, F. (Hrsg.): *Philosophische Geschlechtertheorien*. Stuttgart: Reclam 2002.
- [3] JAGGAR, A. M. – YOUNG, I. M. (Hrsg.): *A Companion to Feminist Philosophy*. Oxford: Blackwell 1998.
- [4] JAGGAR, A. M. – BAER, S. – SAUER, B.: Schwerpunkt: Neoliberale Globalisierung aus feministischer Perspektive. In: *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 51, 4, S. 582 – 637.

- [5] NAGL-DOCEKAL, H.: *Feministische Philosophie. Ergebnisse, Probleme, Perspektiven.* (2. Aufl.). Frankfurt am Main: Fischer 2001.
- [6] NAGL-DOCEKAL, H. – PAUER-STUDER, H. (Hrsg.): *Politische Theorie. Differenz und Lebensqualität.* Frankfurt am Main: Suhrkamp 1996.
- [7] NUSSBAUM, M. C.: *Women and Human Development. The Capabilities Approach.* Cambridge: Cambridge University Press 2000.
- [8] SAUER, B.: *Die Asche des Souveräns. Staat und Demokratie in der Geschlechterdebatte.* Frankfurt am Main – New York: Campus 2001.
- [9] SINGER, M.: *Geteilte Wahrheit. Feministische Epistemologie, Wissenssoziologie und Cultural Studies.* Wien: Löcker 2005.
- [10] SPECTOR, J.: *Prostitution and Pornography: Philosophical Debate about the Sex Industry.* Palo Alto, California: Stanford University Press 2006.

Z nemeckého originálu Herta Nagl-Docekal: *Feministische Philosophie: Wie Philosophie zur Etablierung geschlechtergerechter Bedingungen beitragen kann* preložil Ladislav Kiczko. Písané pre časopis FILOZOFIA.